

Hilarije iz Poitiersa i Datirana sinoda

IVAN BODROŽIĆ*

UDK: 276:264.45
(497.113 Sirmium)
Pregledni rad
Primljeno:
2. veljače 2011.

Sažetak: Autor u članku propituje stav Hilarija iz Poitiersa prema sadržajima Datirane vjeroispovijesti koja se održala u Sirmiumu 22. svibnja 359. godine. Premda joj nije nazočio, Hilarije se ipak u više svojih spisa odredio prema sadržajima vjeroispovijesti koja je na njoj bila sastavljena i predložena kao kompromisno rješenje između pristaša Nicejskoga vjerovanja i predstavnika arijanizma koji su mu se radikalno opirali. U nedostatku izričite građe o argumentu, a kako bi zaključci ipak bili utemeljeni, autor propituje najprije okolnosti Hilarijeva života, ističući njegove teološke stavove i određuje prema arijanizmu u kojem je postupno dolazio do veće jasnoće. Nakon toga slijedi teološko razmišljanje o okolnostima u kojima se dogodila Datirana sinoda, da bi potom iznio Hilarijev stav o pojedinim ključnim teološkim točkama povezivima s vjeroispoviješću Datirane sinode. Autor pokazuje na koji način Hilarije promišlja Isusovu istobitnost s Ocem nebeskim, koja je u ispovijesti Datirane sinode bila izražena kompromisnom formulom »posve (kata panta) sličan«. No Hilarije se ne će morati suočiti samo s ovom formulom, nego i s još nekim drugim formulama, nametnutima proarijanskim sinodama do konca iste godine. Datirana ispovijest tako je bila radikalizirana u arijanskom smislu izbacivanjem »posvema«, nakon čega je ostala samo tvrdnja kako su Otac i Sin slični, bez posebnoga određivanja u čemu bi se trebala sastojati njihova sličnost. Hilarije će se svom odlučnošću suprotstaviti takvim kompromisnim rješenjima, kao i njihovoj krivovjernoj radikalizaciji, ukazujući na njihovu nedorečenost, a optužujući i cara Konstancija za manipulacije i spletke kojima je htio ozakoniti upravo takva rješenja suprotstavljena Nicejskoj vjeroispovijesti.

* Izv. prof. dr. sc. Ivan Bodrožić, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vlaška 38, p.p. 432, 10001 Zagreb, Hrvatska, ivan.bodrozic@gmail.com

Ključne riječi: *Datirana sinoda, Hilarije iz Poitiersa, arijanizam, sličan, slično-bitan, istobitan, Nicejska vjeroispovijest.*

Uvod

Sveti Hilarije, prvak pravovjerja i crkveni otac, koji je u prvom razdoblju arijanske krize pokazao sposobnost i hrabrost oprijeti se arijanskoj herezi na područjima zapadnoga kršćanstva, zaslužio je, kao »Atanazije Zapada«, naći se uz bok svetomu Atanaziju, promotoru pravovjerja na Istoku. I dok je Aleksandrijski biskup osvješćivao i poticao Istok na razumijevanje arijanskoga problema i odlučno zauzimanje stava prema njemu, dotle je takvu ulogu na Zapadu, na prostoru od Galije do Panonije, vršio Hilarije u razdoblju od 355. g. pa do smrti (367.). Arijanski problem i krivovjerje polovicom 4. stoljeća nikoga nije ostavljao ravnodušnim, tako da su se nizale jedna za drugom mnoge sinode i pisali teološki dokumenti i ispovijesti vjere, ali bez stvarnoga uspjeha i rješenja. U ozračju takvih pokušaja, koji nisu prošli bez uplitanja cara i politike, dogodila se i Datirana sinoda 22. svibnja 359. g. Hilarije nije na njoj bio prisutan, ali su teološke odluke i ispovijest vjere utjecale na razvoj eklezijalno-teoloških rasprava koje nisu prolazile bez njegova sudjelovanja, tako da se i iz pojedinih njegovih tekstova može izvući vrjednovanje koje on daje Datiranom vjerovanju, kao i drugim rješenjima koja su proizišla iz njega, što je uži predmet ovog istraživanja. Razvidno je da je Hilarijev teološki sud imao težinu koja je nadilazila osobne okvire. Ticao se cijele Crkve na Zapadu, predvođene njezinim pastirima, koja je na njegovu tragu zauzela argumentiran i jasan stav prema arijanizmu. Napose je važno istaknuti da je Hilarije kao teolog bio apsolutno kompetentna osoba da izvrši ovakvo poslanje koje mu je Providnost namijenila, jer nitko kao on na Zapadu nije bio upoznat sa svim detaljima spora, a malo ih je imalo i potrebnu hrabrost u trenutku kad se činilo da je sve izgubljeno, a i razbor u trenutku kad je vidio da odnosi pobjedu. Zato se od početka, bez oklijevanja i smjelo, suprotstavio lažima i podmetanju, čak i samoga cara, a kad se vidjelo da će Crkva izići kao pobjednica, nije upao u trijumfalizam ponižavajući protivnike, nego je tražio načina kako ih pridobiti da se izmire s Crkvom.

1. Opće pretpostavke razumijevanja Hilarijevih stavova

1.1. POVIJESNI OKVIR HILARIJEVA ŽIVOTA

Govoriti o Hilarijevu odnosu prema Datiranoj sinodi nije moguće ukoliko se ne propita opći okvir njegova života i djelovanja, radi čega je neophodno najprije reći nekoliko riječi o povijesnom kontekstu u kojemu je živio, dotičući, barem u osnovnim crtama, poznate detalje, i to ukoliko se tiču našega argumenta. Nakon postavljenih premisa imamo preduvjete za jasnije razumijevanje teološke problematike vezane uz Datiranu sinodu, te stav poitierskoga biskupa prema pojedinim stavkama te sinode, ističući osobito točke koje se tiču naše teme.

Ne zna se točan datum Hilarijeva rođenja, ali se pretpostavlja da je rođen u prvom desetljeću 4. st., premda se oko toga ne slažu svi znanstvenici. Tradicionalno je uvjerenje bilo da je rođen oko 300. g.,¹ dok se u novije vrijeme datum rođenja stavlja u drugo desetljeće četvrtoga stoljeća.² Kršten je u odrasloj dobi, a za biskupa Poitiersa izabran je oko 350. godine, otkada u određenoj mjeri možemo pratiti njegovu pastirsko-teološku aktivnost. Sukladno svim pretpostavkama vezanim uz datum početka njegove biskupske službe, pretpostavlja se da je bio kršten barem nekoliko godina prije, tako da se okvirno drži da je to moglo biti oko 345. Kako vidimo, Hilarije upoznaje kršćanstvo otprilike 20-ak godina nakon Nicejskog sabora, u vrijeme kad je se rasprava s arijancima već dobro zahuktala, za razliku od svetog Atanazija, aleksandrijskog biskupa, koji će bit njezin dionik, kao sudionik Nicejskog sabora, od samog početka.

Sigurni podatci o Hilarijevu djelovanju po prvi put se pronalaze početkom 356. g., kada sudjeluje na sinodi u Béziersu, sazvanoj neposredno nakon milanske iz 355. g. Optužen za arijanzam, poput tolikih drugih zapadnih biskupa (na primjer Euzebije iz Vercellija, Lucifer iz Cagliarija) koji su odbijali potpisati Atanazijevu osudu, Hilarije je prisiljen na progonstvo u Frigiju, gdje ostaje do 360. g. Događaji sa sinode u Béziersu govore nam da se Hilarije očito već u jesen sukobio s arijancima, vjerojatno osudivši Konstancijevu palatinsku trojicu Urzacija, Valensa i Germinija, s kojima raskida crkveno zajedništvo.³ Suprotstavljajući se uglednim pristašama arijanzama, među koje se svrstao i galski biskup Saturnin iz Arlesa, značio je ujedno i suprotstavljanje carskoj vlasti koja je bila sklona arijancima, te je zato bio pozvan na sinodu u Béziers, na koju najprije ne želi ići, da bi poslije bio prozvan i prisiljen prihvatiti poziv i pojaviti se. Međutim, na sinodi ostaje nepopustljiv u vjernosti Nicjeskom vjerovanju i, ne želeći potpisati Atanazijevu osudu, te u nemogućnosti da iznese obranu, osuđen je na progonstvo.

Otišavši u progonstvo u Frigiju, osim što nije bio svrgnut iz biskupske službe, iskoristio je vrijeme boravka na Istoku da izbližega upozna sve nijanse sukoba s arijanzmom, prema kojem se potom mogao odrediti s više odlučnosti i teološke jasnoće. Premda u progonstvu, sudjelovao je na koncilu u Seleukiji 359. u redovima homoizijaca,⁴ što je vrlo neuobičajeno, jer prognanici redovito nisu imali takva prava. Vjerojatno je Hilarije za vrijeme progonstva uživao veću slobodu od drugih

¹ Usp. B. ALTANER, *Patrologia*, Casale Monferrato, 1983., str. 374.

² Usp. S. PETRI, *Introduzione in Ilario di Poitiers*, Brescia, 2007., str. 6.; J. PAVIĆ, T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, Zagreb, 1993., str. 261. U ovom potonjem priručniku kao sigurna godina rođenja uzima se 315., premda nije ničim potkrijepljeno.

³ Urzacije je bio beogradski, Valens osječki i Germinije srijemski biskup.

⁴ Homoizijci ili homeouzijci su bili pripadnici umjerene teološke struje koja nije prihvaćala nicejski pojam istobitan (homoousios) s izgovorom da je nebiblijski, ali nije bila niti za arijanska rješenja koja su govorila o različitosti Oca i Sina.

biskupa, a pod čudnim se okolnostima dogodio i njegov povratak u Galiju. Naime, nakon Koncila u Seleukiji, predstavnici i arijanske i antiarijanske struje otišli su u Carigrad podastrijeti rezultate sabora caru Konstanciju. Saznavši da su se zapadni biskupi u Riminiju povukli pred carskim pritiscima, zatražio je da se izravno sučeli sa Saturninom iz Arlesa, glavnim krivcem za njegov odlazak u progonstvo, a kojeg je susreo tom zgodom u Carigradu. Molbi mu nije bilo udovoljeno, ali je nedugo nakon toga dobio dopuštenje povratka u domovinu, premda ne i na biskupsku stolicu, što je on uslijed promijenjenih političkih okolnosti zanemario.⁵

Po povratku iz progonstva u Galiji je bio svečano dočekan, te se odmah zauzelo upustio u nastavak rasprava, želeći arijansko pitanje riješiti u korist Katoličke crkve. Već 361. g. održan je sabor u Parizu, na kojemu je, zahvaljujući njemu, pobijedila umjerena antiarijanska struja, te je Galija ubrzo bila očišćena od ostatka arijanizma. Tri godine kasnije pokušat će, zajedno s Euzebijem iz Vercellija, učiniti isto i u Milanu, ali nastojanje da svrgnu arijanskog biskupa Auksencija ne će im poći za rukom. To je i posljednji događaj za koji postoje povijesni podatci o Hilariju, koji, prema Jeronimu, umire 367. g.⁶

1.2. HILARIJEVA TEOLOGIJA I ARIJANIZAM OPĆENITO

Kao što se vidi već iz pregleda povijesnih okolnosti, cijeli Hilarijev život, te time i spisateljsko-teološka djelatnost, bio je prožet sučeljavanjem s arijanizmom i suprotstavljanjem ovoj žilavoj herezi, o čemu su napisane opsežne teološke studije, bilo da se radi o istraživanjima Hilarijeva izravnog odnosa prema arijanizmu⁷, bilo da propituju razvoj i posebnost njegova trinitarnog⁸ i kristološkog nauka⁹, koji je bitno vezan na ovu polemiku. Već između 353. i 355. g. dovršavao je *Komentar Matejeva evanđelja*, koji odiše teološkom jasnoćom čak i u pojedinim pitanjima koja se tiču arijanizma, mada nije izravno obilježen sučeljavanjem s Arijevim idejama. Premda ne ulazi u sve nijanse polemike, za pretpostaviti je da kao biskup i učen čovjek nije mogao biti neupućen u rasprave koje su buktale u Crkvi, prijeteći uništenjem biti kršćanske vjere i spaljivanjem tkiva crkvenog zajedništva.

⁵ U Galiji je već tada bio na vlasti budući car Julijan, koji će 361. g., nakon Konstancijeve smrti, preuzeti svu vlast u Carstvu. Poradi svoje sklonosti poganstvu, te otpada od Crkve i pokušaja instauriranja poganškoga kulta, bit će nazvan Apostatom.

⁶ Usp. M. SIMONETTI, Ilario di Poitiers e la crisi ariana in Occidente, str. 36.-37. Prigodom ovog pokušaja da svrgne Auksencija, napisat će i djelo *Contra Auxentium*.

⁷ Za opširnije upoznavanje s ovim argumentom upućujem na opsežne studije, dok je cilj samog članka usredotočiti se samo na ono što nas može zanimati vezano uz temu Datarane sinode: M. DORMAGEN, *Saint Hilaire de Poitiers et l'arianisme*, Sain-Cloud, 1864.; M. MESLIN, Hilaire et la crise arienne, u: *Hilaire et son temps, Actes du Colloque de Poitiers, 29 septembre-3 octobre 1968*, Paris, 1969., str. 19.-42.; J. DOIGNON, *Hilaire de Poitiers »Disciple et témoin de la vérité« (356-367)*, Paris, 2005.

⁸ Usp. J. MOINGT, La théologie trinitaire de S. Hilaire, u: *Hilaire et son temps*, Paris, 1969., str. 159.-173.

⁹ Usp. L. F. LADARIA, *La cristologia de Hilario de Poitiers*, Roma, 1989.

Propitujući sadržaje njegove teologije u tom razdoblju, razvidno je da je Hilarije u teološkom smislu daleko od subordinacionizma koji je dominirao na teološkoj sceni zapadne teologije još od vremena Tertulijana i Novacijana, te često stavlja naglasak na identitet supstancije ili naravi između Oca i Sina. Njegovo suprotstavljanje svima koji o rađanju Sina govore iz perspektive ljudskih ili vremenitih odnosa, kao i njegov antisubordinacionizam, razumljiv je i kao vjernost tradicionalnom nauku Crkve Zapada, što je vać sadržavalo reakciju na teološke novotarije koje je na Istoku počeo uvoditi Arije i njegovi pristaše. Međutim, odsutnost pojma *homoousios* – istobitan, središnjega pojma Nicejskoga sabora i vjeroispovijesti, ukazuje na to da u tom razdoblju još nije bio upoznat s detaljima arijanske krize i arijanskih teza.¹⁰ Glede nezamjenjivog značaja pojma *homoousios*, Hilarije će ga upoznati tek 355. g. na Milanskoj sinodi gdje će ga izložiti Euzebije iz Vercelija.

Boravak na Istoku i sloboda koju je uživao za progonstva u Frigiji dopuštala mu je da izbližega upozna teološki rad istočnjaka, te se mnogo temeljitije uputi u bit rasprava koje su se vodile, a o kojima zapadnjaci nisu uvijek bili dovoljno dobro obaviješteni. Nije zato slučajno da upravo za vrijeme četverogodišnjeg izgnanstva nastaju i njegova najznačajnija dogmatska djela kao što je *De Trinitate (De fide contra Arianos)*, ili ona povijesno-dogmatska kao što je *De synodis. De synodis* čak nastaje na zahtjev dijela galskog episkopata koji traži dosje svjedočanstava o različitim ispovijestima vjere, a nakon proarijanske Sirmijske izjave iz 357., a koju je galski episkopat odbio iako ju je potpisao čak i Ozije iz Kordobe, čime su trebali biti potaknuti i drugi biskupi da tako učine.¹¹ I Hilarijevi spisi upućeni caru Konstanciju datiraju se iz ovog razdoblja, a to je vrijeme novih teoloških pokušaja iznalaženja rješenja na problem arijanizma, dio čega je bila i Datirana sinoda, pa će oni biti podvrgnuti najdetaljnijoj analizi.

2. Hilarije i Datirana sinoda

2.1. OKOLNOSTI U KOJIMA SE DOGODILA DATIRANA SINODA

Da bi se razumjelo i istražilo Hilarijev odnos prema Datiranoj sinodi, potrebno je propitati same okolnosti u kojima se dogodila ta sinoda. S tim da ovdje nije ni neophodno ni moguće iznositi sve povijesne okolnosti, već samo ono što se tiče poitierskog biskupa. Kako blasfemna sirmijska formula nije prošla bez reakcija i

¹⁰ Usp. M. MESLIN, *Hilaire et la crise arienne*, str. 20.-22.

¹¹ Ozije je, prema sudu povjesničara, ovu izjavu, drugu sirmijsku, potpisao u dubokoj starosti, gotovo na prijevaru jer su protivnici zloupotrijebili njegovu starost, slabost i nesnalaženje u ovim pitanjima koja nisu mogla proći bez spletki. Usprkos svemu ovaj starac nikad nije potpisao Atanazijevu osudu, jer je bio uvjeren u ispravnost njegove borbe (usp. J.-R. PALANQUE, G. BARDY, P. de LABRIOLLE, *Storia della Chiesa III/1. Dalla pace constantiniana alla morte di Teodosio (313-395)*, Torino, 1977., str. 191). Budući da su se arijanci potom pozivali na njegov potpis, Hilarije je na nekoliko mjesta komentirao njegovu ulogu, držeći da je čak na neki način bio prisiljen potpisati (usp. *De synodis* 63; 87).

otpora, tako je već iduće godine (358.) sazvana nova sinoda u Sirmiumu gdje nije stvarana nova formula, već su se okupljeni biskupi zadovoljili stavljanjem nekih naglasaka na članke definirane protiv Pavla Samosatskoga i Fotina Sirmijskoga, to jest pozivajući se na sirmijski simbol iz 351. g. i na simbol antiohijskog Sabora posvete iz 341. g., što je ušlo u povijest kao treća Sirmijska ispovijest, u biti pravovjerna.¹² Ta sinoda dala je krila predstavnicima homoiousijske struje, na čelu s Bazilijem iz Ankire, koji je i sam bio prisutan na njoj, te je, uvjeren kako će napokon problem arijanizma biti riješen, planirao organizirati novi opći sabor u Nikomediji već u kolovozu 358. g. Budući da je grad bio razrušen u potresu, taj plan je propao. Bazilijeva zamisao bila je potom da se sazove u Niceji, ali se je stjecajem okolnosti odustalo i od tog plana, koji je bio zamijenjen novim, i to po nagovoru Bazilijevih protivnika kad je on već bio napustio Sirmium. Odlučeno je da se koncil održi na dva mjesta, odvojeno za istočnjake i za zapadnjake. Odredilo se da za istočnjake bude u Seleukiji, a za zapadnjake u Riminiju.

Car je, naime, htio olakšati posao biskupima sazvanima na sabore u Seleukiju i Rimini (istočni biskupi u Seleukiju, zapadni u Rimini) pripremajući u užem krugu formulu vjere koju bi potom svi potpisali. Za pripremu nacрта te formule bio je zadužen Marko iz Aretuze, koji se u tom trenutku zatekao u Sirmijumu. Ispovijest je navodno trebala biti takva da se sviđa svima, ali se dogodilo da se nije sviđala nikom, ni arijancima ni pravovjernim predstavnicima Nicejske vjeroispovijesti.¹³

Ispovijest Datirane sinode trebala je poslužiti kao kompromisni predložak za beskompromisno teološko izmirenje nicejske i arijanske struje, međutim unijela je još veću zabunu i stvorila jače polemike. Upravo takav nedosljedni teološki pokušaj bio je dodatni impuls Hilariju da intervenira još otvorenije i radikalnije, videći da bi prešućivanje prave istine bilo vrlo pogubno zbog sve agresivnijih nastojanja cara Konstancija da konačno okonča ovaj spor koji je iscrpljivao Carstvo. Dva su takva spisa u kojima iščitavamo Hilarijev nauk, nastala u ovom razdoblju nakon Konstancijeva pokušaja da nametne kompromisnu vjeru izrađenu u palatinskoj radionici: *Ad Constantium i Contra Constantium*, te ih treba pažljivo iščitati tražeći u tragovima polemika pozadinu koja bi nas mogla dovesti i na zaključke glede Datirane sinode. Poteškoća je u tomu što se Hilarije hvata u koštac s mnogim arijanskim formulama, bilo Sirmijskog vjerovanjem iz 357. g., o čemu je pisao u *De synodis*, bilo Datiranog vjerovanja iz 359. g., kao i nekih drugih obrazaca i rješenja koja su nastala neposredno nakon sabora u Seleukiji i Riminiju, pa treba biti razborit u donošenju zaključaka. Budući da su ovi potonji događaji imali veću važnost, jer se u njima očitovala sva podmuklost arijanskih nastojanja, tako u drugi plan

¹² Usp. J.-R. PALANQUE, G. BARDY – P. de LABRIOLLE, *Storia della Chiesa III/1. Dalla pace constantiniana alla morte di Teodosio (313-395)*, str. 196.-197.

¹³ Usp. isto, str. 201.-203.

pada spomen Datirane sinode koja je predložila određeno kompromisno rješenje, kasnije zloporabljeno od strane arijanaca. Ulazeći u otvorenu polemiku protiv arijanaca, ali i cara Konstancija, te prozivajući nedosljednost arijanskih pokušaja da definiraju odnos Oca i Sina, jer će svaki biti nauštrb vjeroispovijesti koju su oci defirali na Nicjeskom saboru 325. g., Hilarije će iznositi s jedne strane povijesno svjedočanstvo o crkvenom prihvaćanju Niceje, a s druge će pokazivati unutarnju konzistenciju vjere utemeljene na Nicejskoj vjeroispovijesti.

2.2. HILARIJEVA KRITIKA DATIRANE VJEROISPOVIJESTI

2.2.1. *De synodis*

Pišući *De synodis* Hilarije zna da se planira koncil u Ankiri i Riminiju, pa ih zato izvještava i upućuje u detalje problematike sinoda istočnjaka, s ciljem da ih pripremi za odupiranje kompromisnim rješenjima koja bi žrtvovala pravovjerje. No u tom trenutku očito još nema preciznih informacija o Datiranoj sinodi i Datiranom vjerovanju iz svibnja 359. g., u protivnom bi ga spomenuo. Nešto kasnije, po završetku Koncila, Hilarije će, međutim, dobiti na uvid i ovu vjeroispovijest koju je Konstancije htio dati na potpis kao pravovjernu i isključivo pravovaljanu za cijelo Carstvo, a time onda i nametnuti svima, premda je u svojim spisima nigdje ne će izravno spomenuti. Znanstvenici se stoga danas uglavnom slažu da je u trenutku kad Hilarije piše *De synodis* Datirana sinoda bila već potvrđena carskim dekretima, ali je upitno poznaje li on detalje njezina sadržaja. Nekoliko mjeseci kasnije, kad se bude najprije očitovao o svojem pravovjerju, a potom i obrušio na cara Konstancija zbog odbacivanja prave vjere, spomenut će mnoge teološke i povijesne argumente, ali ne i ovu sinodu, koju spominje izričito samo u Germinijevu pismu koje je ipak iz kasnijih vremena.¹⁴

Već je u *De synodis* 10 poitierski biskup dao naslutiti da je agnosticizam glede božanskog rađanja Isusova, koji su ispovijedali arijanci, počevši od Sirmijske sinode iz 357. g., koju naziva blasfemijom,¹⁵ išao nauštrb punog božanstva Isusova, jer je ostavio otvorenim mogućnost da se vjeruje kako je Sin rođen bilo ni iz čega, bilo iz neke druge supstancije izvan Oca. Do takvih bezbožnih tvrdnji, prema Hilarijevu mišljenju, došlo se nakon što se odlučilo dokinuti pojmove *homoousios* i *homoio-*

¹⁴ Usp. M. MESLIN, *Hilaire et la crise arienne*, str. 35. Radi se o tekstu Germinijeva pisma Rufijenu, Paladiju i drugima iz 367. godine, sačuvanoga u Povijesnim fragmentima koje je Biskup iz Poitiersa prikupljao kao potrebnu i moguću povijesnu građu i argumente protiv arijanaca. U navedenom pismu Germinije opisuje kako je došlo do redakcije i potpisivanja Datirane ispovijesti (usp. HILARIJE, *Fr. hist.* XV, 3, PL 10, str. 708.-709.).

¹⁵ Usp. J. N. D. KELLY, *I simboli di fede della Chiesa antica*, Napoli, 1987., str. 282.-284. Autor pokazuje kako je upravo ova sinoda bila presudna u smislu otvorene potpore arijanizmu. U prilog tomu govori da su po prvi put nakon antiohijskog Koncila posvete (341.) izostavljeni anatematizmi protiv arijanizma, te da je ključna riječ Nicejskog vjerovanja *homoousios* stavljena po strani.

usios, kojima se izražavalo Sinovo bitno jedinstvo s Ocem (*et dum de homousio ac de homoeusio taceri decernitur, id decretum esse, ut aut ex nihilo ut creatura, aut ex alia essentia ut consequentia creaturarum, et non ex Deo Patre Deus Filius natus confirmaretur*).¹⁶ Doista, u toj sirmijskoj ispovijesti između ostaloga stoji: »Ali jer neki ili mnogi bijahu zbunjeni pojmom bit (substantia), koji se grčki kaže *ousia*, to jest da budemo izričiti, pojmove istobitan (*homoousion*) ili sličnobitan (*homeousion*) ne bi trebalo spominjati niti propovijedati zbog temeljnog motiva što nisu sadržani u nadahnutom Pismu, a jer se radi o stvarnosti koja nadilazi ljudsku spoznaju nitko ne može objasniti Sinovo rođenje, o kojem stoji pisano: 'Tko bi mogao objasniti njegovo rođenje?' Budući je jasno da samo Otac zna kako je rodio Sina, a Sin zna kako je rođen od Oca.«¹⁷

2.2.2. Neki teološki naglasci iz Datirane ispovijesti

Datirana vjeroispovijest,¹⁸ poznata i kao četvrta sirmijska, u odnosu na prethodnu sirmijsku vjeroispovijest, kao kompromisna formula, iako odbacuje nicejski *homousios*, nastoji ipak ukloniti prevelik prostor arijanske manipulacije i zlorabe koja je bila očita u »blasfemnoj formuli«. Ovdje nas ne zanima toliko izlaganje značaja cjelovite ispovijesti, koliko želimo dotaknuti neke naglaske koji će se pojaviti u Hilarijevim raspravama protiv arijanaca i cara Konstancija.

Kako se rasprava vodila o poimanju božanstva Sina Božjega i njegova rađanja od Oca, ova je formula i nešto određenija od prethodne, te Sina definira kao onoga »koji je rođen bez patnje, prije svih vjekova, i prije svakog početka, i prije svakoga shvaćenoga vremena, i prije svake shvatljive naravi; po kojemu su nastali vjekovi i sve stvari počele postojati«. Time se držalo da je radikalnim arijancima oduzeta mogućnost zlorabe, jer se Isusa ispovijedalo nedvosmileno kao onoga koji je prije svega i koji stoji u početku svih stvari.

Međutim, time nisu bile otklonjene sve zaprieke, niti su se izgubile sve nejasnoće, što će se pokazati bolnom točkom već na sinodama koje su uslijedile neposredno nakon Datirane. Ako se i definiralo Sinov status glede stvorenja i stvorene stvarnosti, priznajući njegov primat i nadređenost svemu, ostalo je još definirati Sinov odnos prema Ocu, što je u biti bio pravi problem arijanizma, iz čega je odnos Sina

¹⁶ HILARIJE, *De synodis* 10 (PL 10, 464). Hilarije upozorava na tri pogubna argumenta kojima se služe arijanci, a sva tri su sadržana u sirmijskoj blasfemnoj formuli iz 357. g. Kao prvo tvrde da je Otac jedan i jedini Bog, te shodno tomu niječu božanstvo Sina. Drugi argument uzimaju iz tvrdnje da je Otac po časti, dostojanstvu i slavi veći od Sina, iz čega zaključuju da Sinu u stvari nedostaje božanska čast, dostojanstvo i slava. Treći dokaz, po njima, proizlazio bi iz činjenice da Pismo veli kako 'rođenje njegovo nitko ne može izreći', te se ujedno ne bi moglo znati da je rođen od Boga.

¹⁷ Navod preuzet iz J. N. D. KELLY, *I simboli di fede della Chiesa antica*, str. 282.-283.

¹⁸ Tekst ove ispovijesti preuzimam iz J. N. D. KELLY, *I simboli di fede della Chiesa antica*, str. 385.-386. Tekst je inače sačuvan u Atanazijevu *De synodis* (PG 26, 692sl), dok Sokrat u Crkvenoj povijesti (*Hist. eccl.* 2, 37, PG 67, 305) tvrdi da je izvornik bio sastavljen na latinskom jeziku.

i stvorenja bio samo jedna posljedica. Hilarije, kao teolog upućen u srž problema, ne može ne opaziti da je u biti ostao sporni agnosticizam tumačenja Sinova odnosa prema Ocu. Razmišljajući o tomu kako premostiti preprjeku, te kako pomiriti sve struje, od onih koji su zastupali nicejsku istobitnost do onih koji su na Arijevoj liniji govorili o različitosti Oca i Sina (anomejci), potpisnici ove formule odlučise uvesti pojam »sličan« (*omoios/similis*): »Rođen kao jedinorođeni, jedini od jedinoga Oca, sličan Ocu koji ga je rodio, prema Pismima. Njegovo rođenje nitko ne razumije, osim Oca koji ga je rodio.« Premda se u prvom dijelu ispovijesti nisu izjasnili o kakvoj se sličnosti radi, ipak su posljednjom rečenicom, nakon što zabranjuju rabljenje riječi bit (*ousia*), pokušali pristati na ustupak nicejskoj struji, definirajući Sina posvema sličnim Ocu: *Mi izjavljujemo da je Sin posve (kata panta) sličan Ocu kako to potvrđuje i naučava Sveto pismo.*

Razvidno je da i ovaj tekst, po pitanju međusobnog odnosa Oca i Sina, odiše svojevrsnim agnosticizmom, iako nešto blažim nego što je bio zastupan na Sirmijskoj sinodi iz 357. g. Stoga, kad veli da njegovo rođenje nitko ne razumije, ipak s druge stranu tvrdi da je »rođen bez patnje, prije svih vjekova i prije svakog početka, i prije svakog shvaćenog vremena, i prije svake shvatljive naravi«, što je mnogo više od onog što je rečeno u formuli iz 357. g. u kojoj jednostavno stoji da je jasno »da samo Otac zna kako je rodio Sina, a Sin zna kako je rođen od Oca«. Sporno je ipak bilo što je izjava o nemogućnosti spoznaje Sinova rađanja ostavljala prostora za arijanske krivovjerne zloporabe. Govoreći da je Sin rođen od Oca arijanci su tumačili kao da se radi o rađanju iz Očeve volje, a ne o rađanju iz božanske biti, kako su podrazumijevali pravovjerni teolozi. Slično je bilo i s izrazima »posve sličan Ocu po Pismu« ili »sličan Ocu koji ga je rodio, prema Pismima«, jer dosljedno definiranje rođenja moglo je poslužiti za shvaćanje sličnosti između Oca i Sina. Budući da nigdje nije preciznije definirano o kakvom je rođenju riječ, tako se nije izjasnilo niti o kakvoj se sličnosti radi. Arijanci su Sinovu sličnost s Ocem tumačili nijećući Kristovu božansku narav, govoreći samo o sličnosti poput one između Boga i čovjeka,¹⁹ dok je za pravovjerne teologe sličnost Sina i Oca mogla podrazumijevati potpunu sličnost koja pretpostavlja i sličnost naravi, to jest u konačnici njihovu istobitnost.

Razvidno je tako da je izjava o nemogućnosti spoznaje Sinova rađanja ostavljala prostora različitim tumačenjima, kao što se i formula o »sličnosti po Pismu« mogla tumačiti i pravovjerno i krivovjerno. Premda je donijela nekih novih rješenja, formula Datirane sinode ipak je ostavila neriješenim središnje sporno pitanje, to jest definiranje odnosa Oca i Sina, oko čega su se nastavila lomiti koplja. U ispovijest je uvedena formula o posvemašnjoj sličnosti Oca i Sina, kojom je trebalo spasiti zajedništvo, te je, po mišljenju tvorca, mogla zadovoljiti suprotstavljene strane, što

¹⁹ Kao potvrda tomu bio je svetopisamski redak: »Stvori Bog čovjeka na svoju sliku« (Post 1, 27).

se ipak nije dogodilo, jer je samo nekoliko mjeseci nakon potvrđivanja ovaj tekst doživio radikalne preinake u tracijskom gradu Nike. Sin je, dakle, posvema (*kata panta*) sličan Ocu prema Pismima (*homoion kata tas grafas*), a što bi konkretnije mogao značiti taj izraz, jednostavno se ne spominje. Izostavljeni su međutim pojmovi istobitan i sličnobitan, s pretpostavkom da bi »sličan prema Pismima« mogao zadovoljiti pobornike struja koje su zastupale nicejsku definiciju istobitan ili su pak bile naklonjene onoj sličnobitan. Formula »posvema sličan« za arijance upućivala je više na moralno-duhovnu sličnost, a različitost naravi, dok je za pravovjerne značila i sličnost naravi, to jest, u konačnici, jednakost i istobitnost. Trebala je biti kompromisna formula između istobitnosti i različitosti, a završila je tako da nije zadovoljila ni jednu ni drugu stranu, jer tko god bi se upustio u dosljedno i radikalno razmišljanje, bilo s jedne bilo s druge strane, uočio bi njezinu nedostatnost.

2.2.3. *Ad Constantium II.*

Upoznat s teološkim stajalištima koja je izazvala Datirana vjeroispovijest, Hilarije već u djelu *Ad Constantium Augustum liber secundus* raspravlja opširno o pojmu »sličan«. Ovoj raspravi treba posvetiti dužnu pozornost, jer se pojam »sličnosti Oca i Sina« ne pojavljuje u prethodnim vjeroispovijestima. Po prvi put, naime, ulazi u neki tekst, koji se proglašava službenim, na Datiranoj sinodi iz 359. g. A kako je ovaj Hilarijev spis napisan koncem 359. g. u Carigradu, s čim se slažu moderni znanstvenici,²⁰ onda je jasno da aluzije na pojam »sličan« nisu mogle biti nego aluzije na taj izraz koji se prvi put pojavljuje u Datiranoj vjeroispovijesti, a nakon nje ulazi i u ostale vjeroispovijesti sinoda na kojima su tih mjeseci dominirali arijanci poduprti Konstancijevim djelovanjem. Samo je potrebno utvrditi poziva li se na Datiranu sinodu, ili na kasnije sinode u kojima je bio preuzet.

Tako već u br. 5, govoreći o poteškoćama i raspravama koje su nastale nakon Nicejskog sabora, Hilarije se pita što je to ostalo nepromjenjivo u vjeroispovijesti minule godine, a moralo bi biti. Kao prvo, po njemu, odlučeno je da se prekrije šutnjom riječ *homoousios*. Potom je odlučeno da se taj isti pojam potvrdi i ističe. Kao treće smatra se da su saborski oci, ne znajući, upotrijebili riječ *bit* (*ousia*) držeći je istinitom (*quae ousiam a patribus praesumptam*), što treba razumjeti s isprikom (*per indulgentiam excusat*), dok ih se, kao četvrto, ne opravdava, već osuđuje (*non excusat, sed damnat*).²¹ Za ovakvu složenu izjavu očito je da Hilarije ima u vidu više zbunjujućih i proturječnih odredbi o kojima u obliku retoričkog pitanja, ne bez doze ironije, iznosi svoj sud u jednoj rečenici, ukazujući sa svoje strane na proturječje da se više ne zna što vjerovati, a što ne vjerovati, jer postoji niz suprotnih i suprotstavljenih odredbi. Namjera mu je da se njegovi protivnici zapitaju može li

²⁰ Usp. S. PETRI, *Introduzione a Ilario di Poitiers*, str. 12.-13. Autorica veli da je napisan između 359. i 360. Dok priređivač Migne izdanja veli da je napisan 360. g.

²¹ Usp. HILARIJE, *Ad Cons.* II., 5 (PL 10, 546)

vjera Crkve biti nešto nestalno čime će se poigravati ljudske glave prema vlastitom nahodanju.

Glede prvog argumenta, sasvim sigurno bi se moglo tvrditi da Hilarije ispred sebe ima Sirmijsku formulu iz 357. godine u kojoj stoji da pojmove kao što je *homoousion* »ne treba spominjat niti ih iznositi«. Što se tiče drugog argumenta, nije poznato da bi neka arijanska ispovijest tražila da se iznosi pojam istobitan, te ostaje upitno na što je Hilarije mislio ovom rečenicom.²²

U trećem argumentu naglasak je na razumijevanje koje treba imati prema ocima koji su dobronamjerno uveli pojam bit (*ousia*) u ispovijest. Naime, uvođenje ovog pojma treba ispričati poradi nesmotrenosti otaca. Priređivač ovog izdanja u Migneovoj patrologiji u bilješci navodi da Hilarije aludira na Riminijski sabor, kao i na kasnija događanja u tracijskom gradu Nike, čemu bi bio svjedok Atanazije u svom *De synodis*.²³ Međutim, kako su događanja u Riminiju i u Nikeji bila vezana s Datiranom sinodom, ovlaštteni smo u ovoj Hilarijevoj rečenici vidjeti poveznicu i s njom, pogotovo što u vjeroispovijesti Datirane sinode izričito stoji: »Riječ *ousia*, budući da su je naši očevi nesmotreno uveli, premda nije bliska puku, uzrokovala je nered. Kako je Pisma ne sadrže, odlučili smo je odstraniti. Stoga se ubuduće apsolutno ne smije spominjati *ousia* u odnosu na Oca, jer Pisma uopće ne spominju *ousia* Oca i Sina.« Kako vidimo, na neki način ispričava oce što su bili nesmotreni kad su je uveli, da bi je potom zabranili, to jest odstranili. Naravno, glede ovoga pasusa, postoji sličnost i s ispoviješću koja je nastala u Sirmiumu 357. g., koja također zabranjuje da se spominje riječ *ousia*, a s njom i riječi *homousios* (istobitan) i *homeousios* (sličnobitan), na što se Hilarije izravno osvrće, međutim u tom simbolu nema ni spomena o tomu kako oce treba ispričati zbog nesmotrenog uvođenja. Zato nas dio Hilarijeva teksta navodi da ustvrdimo kako Hilarije, aludirajući na arijanske zloporabe i nestalnosti, ima u vidu i vjeroispovijest Datiranog sabora gdje se po prvi put pojavila ova, kako su oci »nesmotreno uveli riječ *ousia*«. A vezano uz četvrti argument u kojem se traži da se ovakav pojam ne ispričava, već osudi, priređivač Migne izdanja veli da Hilarije aludira na Seleukijski sabor na kojem Akacije, prema Atanazijevu svjedočanstvu, prema pojmu biti (*ousia/substantia*) nema više nikakvog razumijevanja već ga jednostavno i odlučno osuđuje (*simpliciter et absolute condemnat*).²⁴

Ulazeći potom u raspravu o pojmu sličnosti između Oca i Sina, a uočavajući da se takvo što ne nalazi ni kod koga od suvremenika, niti kod ikoga od prethodnika,

²² Priređivač Migne izdanja pretpostavlja da aludira na Ankirsku sinodu iz 358. godine, ali s pretpostavkom da se ne radi o pojmu istobitan već sličnobitan, jer na toj sinodi je odlučeno da se *homeousion* potvrdi i ističe.

²³ Usp. bilješka b, PL 10, str. 567.-568.

²⁴ Usp. bilješka b, PL 10, str. 568.

Hilarije se opire teološkim novotarijama i Konstancijevoj nestalnosti zaključujući da je »*vjera u sličnost Sina s Ocem bijedna vjera našeg vremena*« (*de similitudine autem Dei filii ad Deum patrem quod si miserabilis nostri temporis fides est*), a ne povratak na svetopisamske izvore. Osim toga sličnost Oca i Sina ne označava se pobliže niti kao potpuna niti samo kao djelomična (*ne non aut ex toto, aut tantum ex portione sit similis*).²⁵ Ključni pojam rasprave, kako je očito, jest pojam sličnost i sličan (*similitudo i similis*) Sina s Ocem, a potom onda pitanje u kojoj mjeri je sličan. A kako je mjera sličnosti ostala potpuno nedefinirana, tako Hilarije polemizira protiv onih koji su odlučili govoriti o sličnosti izostavljajući precizirati radi li se o posvemašnjoj ili djelomičnoj sličnosti.

Rasprava o sličnosti Sina s Ocem upućuje nas na prvi pogled da pomislimo kako se radi o aluziji na ispovijest Datirane sinode u kojoj stoji: »*Mi izjavljujemo da je Sin posve (kata' panta) sličan Ocu kako to potvrđuju i naučavaju Pisma.*« Međutim, kad spominje ispovijesti koje su nastale kao inovacija novijega vremena ne treba smetnuti s uma da se upravo 359. g. dogodilo u kratkom roku više značajnih događaja na koje se mogla odnositi aluzija. Osim Datirane sinode iz svibnja, već u lipnju i srpnju bio je sabor u Riminiju, dok je onaj u Seleukiji započeo s radom koncem rujna. No već početkom listopada zapadna delegacija predstavnika Riminijskoga sabora u tracijskom gradu Nike već je potpisala kapitulaciju prihvaćajući formulu iz koje je bilo izbačeno posvema (*kata panta*), premda su joj se na samom Koncilu bili žestoko oprli, dok je na Istoku car prihvatio zaključke manjinske akacijske struje u odnosu na većinsku homoiuzijsku čime je još jednom potvrdio radikaliziranu inačicu Datirane ispovijesti. Premda nije sasvim jasno na koji od ovih događaja smjera Hilarije, očito je da je upoznat sa svim zbivanjima u trenutku kad piše ovo djelo protiv cara Konstancija.

Iako bi se po sebi moglo raditi o aluziji na Datiranu ispovijest, ipak to nije, premda ima veze sa svim događanjima koji su bili pokrenuti ovom ispoviješću. Iz pominje raščlambe teksta postaje razvidno da Hilarije upućuje na ono što se dogodilo nakon Riminija u tracijskom gradu Nike. Tamo je, naime, lukavošću arijanaca bilo izbačeno ono »*posve (kata panta) sličan*«, čime su potvrđeni mnogo radikalniji arijanski stavovi, Hilariju i pravovjernim teolozima neprihvatljivi. Vjerojatno bi umjereni teolozi onoga vremena pokazali snošljivost prema Datiranoj ispovijesti kao takvoj, ukoliko bi im bilo dopušteno izraz o posvemašnjoj sličnosti Oca i Sina tumačiti kao sličnost i jednakost božanske naravi, a ne puku sličnost kao što slične dva predmeta jedan drugomu, ili pak čovjek i Bog.

Ali Hilarije u svom osvrtnu pokazuje da zna što stoji u pozadini svega i što je bila bit problema. Nadodajući kako sličnost Oca i Sina nije proglašena ni iz cjeline, ni iz njegova dijela (*ne non aut ex toto, aut tantum ex portione sit similis*) on zna da je

²⁵ HILARIJE, *Contra Constantium* 5 (PL 10, 546).

tamo mogao stajati i takav izričaj, čime potvrđuje da indirektno poznaje i formulu Datirane sinode o kojoj se raspravljalo i koja je u Traciji bila revidirana nagore. Time što lamentira izbacivanje izraza koji su poblizje označavali sličnost Oca i Sina, potvrđuje da pozna ispovijest Datirane sinode na kojoj je odnos Oca i Sina bio definiran kao sličnost u svemu. Time jasno pokazuje da poznaje povijest ovog izričaja koji se po prvi put pojavio u Sirmijumu na Datiranoj sinodi. A kako je ta sirmijska formula išla na koncile u Seleukiju i Rimini gdje je trebala biti potvrđena, Hilarije je bez daljnjega bio upoznat s njezinom poviješću, jer je i sam bio sudionik seleukijskog koncila. Isto tako bi bilo neuviđavno misliti da nije bio upoznat s reakcijom zapadnoga episkopata u Riminiju na predloženu formulu Datirane sinode.²⁶

Bez sumnje ovim izrazom, makar neizravno, Hilarije se osvrće na ono što je stajalo u Ispovijesti Datirane sinode neposredno nakon navedenog teksta, a potom na saboru u tracijskom gradu Nike bilo izbačeno. Dakle, očito je da poznaje što se dogodilo u Sirmiumu, ali kako ispred sebe ima još radikalniju situaciju, onda ne spominje Datiranu sinodu, već aludirajući na sabor u gradu Nike aludira i na sve one sinode u kojima se, počevši od Datirane, rabio pojam »sličan«, s tim da mu daje pravovjerno tumačenje, a oštro odbacujući arijansko. Hilarije tako kritizira pojam sličnosti Oca i Sina, ali ne onaj s Datirane sinode, već pojam koji je nastao kao plod kasnijih zahvata nad tekstem Datirane vjeroispovijesti.

2.2.4. *Contra Constantium*

Međutim da je ostao i pojam »posvema sličan Ocu«, njega bi pojedini arijanci na ovaj ili onaj način kontestirali, to jest izokretali bi njegovo tumačenje, kao što Hilarije potvrđuje spominjući susret s jednim radikalnim akacijevcem za vrijeme sabora u Seleukiji. Svjedočanstvo o tomu pronalazi se u njegovu spisu *Contra Constantium*, napisanom nešto malo kasnije od prethodnoga.²⁷ Akacijevci su tako tumačili izraz »sličan Ocu« na način da su ga suprotstavljali izričaju »sličan Bogu«: »Krist nije sličan Bogu, već je sličan Ocu.«²⁸ Spomenuti akacijevac tvrdio je da je Krist bio različit od Boga jer nije rođen iz njegove biti, ali je sličan Ocu u toliko što je Bog htio stvoriti jedno stvorenje da mu bude slično i na taj način je proizišao iz

²⁶ Usp. Y.-M. DUVAL, La »manoeuvre frauduleuse« de Rimini. A la recherche du Liber adversus Ursacium et Valentem, u: *Hilaire et son temps*, Paris, 1969., str. 51.

²⁷ Akacijevci su bili pobornici teološke struje koju je zastupao Akacije iz Cezareje, Euzebijev nasljednik na palestinskoj metropolitanskoj stolici. Zastupao je antinicejske stavove, ali umjerene, poput svoga prethodnika, te je bio jedan od glavnih predstavnika euzebijanaca u razdoblju između od 340. pa do Konstancijeve smrti (361.). U vrijeme krize iz 358-359. g., koja je predmetom ovoga članka, zalagao se za stvaranje umjerenog bloka, prema Konstancijevim željama. Plod tih nastojanja je sirmijska Datirana formula, a Akacije će također izvršiti veliki utjecaj na cara koji će prihvatiti akacijevsku doktrinarnu liniju nakon sabora u Seleukiji, premda su bili u manjini (usp. M. SIMONETTI, *Acacio di Cesarea*, u: *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, I, Genova-Milano, 2006., str. 36.-37.).

²⁸ HILARIJE, *Contra Constantium* 14 (PL 10, 574)

Očeve volje, te je u stvari njegovo sinovstvo plod volje za očinstvom, a ne izraz i izdanak božanske naravi.²⁹

Zato Hilarije, koji je dosta dugo pokazivao veliku dozu razumijevanja, očekujući da će doći do izmirenja, u trenutku kad vidi zloporabe učinjene na tragu formulacije Datirane sinode, naknadno odobrene i potvrđene carskom vlašću, obara se svom žestinom na cara Konstancija i na sve pristaše arijanizma do te mjere da cara naziva nasljednikom najokrutnijih careva iz povijesti Rimskoga Carstva, kao što su bili Neron i Domicijan.³⁰

Upuštajući se u teološko sučeljavanje, Hilarije se poziva na činjenicu da Konstancije ruši vlastiti aksiom na temelju kojeg je odbacio pojam *ousia* kao nebiblijski. Naime, car određuje da se koristi sintagma »sličan Ocu«, ali ni nje nema u Svetomu pismu. Stoga Hilarije pažljivo i oštroumno čita i tumači Sveto pismo, dokazujući da upravo Konstancije uvodi novotarije u vjeru, jer nigdje u Pismu ne stoji da je Sin sličan Ocu, dok progoni one koji govore o njihovoj istobitnosti ili jednakosti (*aequalitas*) kao nebiblijskom pojmu, premda upravo formula istobitan odražava sadržaje Pisma. Konstancije, u stvari, zaključuje Hilarije, određuje da se rabi izraz »sličan Ocu« samo da bi potisnuo izraz »jednak Ocu«. U korist svojih tvrdnji biskup iz Poitiersa navodi više svetopisamskih tekstova, napose iz Ivanova evanđelja, iz koji se jasno razaznaje da je Sin jednak (*aequalis*) Ocu.³¹

Teološkom oštroumnošću Hilarije pokazuje potpunu nedostatnost arijanskog tumačenja pojma sličan (*similis*), ili kako su znali reći »sličan po Pismima«, jer se pojam »sličan« može pripisati i za čovjeka koji je stvoren na sliku i priliku Božju (*ad similitudinem et imaginem Dei*). Zato su arijanci tvrdili da između Krista i Boga postoji sličnost kao što postoji između čovjeka i Boga, što Hilarije smatra pogrešnim i svetogrdnim tumačenjem. Po njemu upravo izraz: »Načinimo čovjeka na svoju sliku i priliku« (Post 1, 26) potvrđuje jednakost Oca i Sina (*aequalitatis est demonstratio*), jer da nisu identični, ne bi mogli stvarati čovjeka na »svoju« sliku.³² Poitierski biskup je stoga uvjerenja da se za Sina ne može govoriti o običnoj sličnosti (*mera similitudo*), nego se uvijek mora istaknuti poblize i preciznije u čemu se ta sličnost sastoji, da bi se pokazalo da Sin nije stvorenje poput

²⁹ Usp. M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, str. 332.-333. Premda su arijanci, tumačeći Sinovo rađanje kao plod volje, htjeli na neki način Oca priznati nepromjenjivim i apsolutno transcendentnim, pa čak i u odnosu na Sina, upravo pretpostavljajući ovakav voljni čin u Bogu uveli bi promjenu u Bogu, dok vječno Sinovo rađanje iz nepromjenjive Božje naravi ne dopušta govoriti o nastanku promjena u Bogu.

³⁰ Usp. HILARIJE, *Contra Constantium* 7 (PL 10, 566-567). Hilarije ne šteti riječi i cara naziva mrziteljem Crkve i protivnikom Božjim, neprijateljem Kristovom, pretečom Antikristovim. Ovaj spis nastaje početkom 360. godine, dok je Hilarije još u progonstvu.

³¹ Usp. *isto*, 17 (PL 10, 576)

³² *Isto*, 20 (PL 10, 577-578)

drugih stvorenja, te da ne sliči Ocu kao što mu sličí čovjek. Protiv onih, koji se pozivaju na pojam »sličan«, navodi tekst iz Ivanova evanđelja (10, 30) u kojemu Isus veli: *Ja i Otac jedno smo*, insistirajući kako se radi o jednakost po prirodi, a ne samo sličnosti. Takvu jednakost izražava i tekst: *Ja sam u Ocu i Otac je u meni* (Iv 10, 38).³³

Vrlo je jasan argument Hilariju i svjedočanstvo sv. Pavla koji u poslanici Filipljanima (2, 6-7) govori o Kristu u božanskom obliku (*in forma Dei esset*) koji se nije kao plijena držao svoje jednakosti s Bogom (*non rapinam arbitratus est se esse aequalem Deo*). I kao što kad kaže da je uzeo lik sluge, znači da je postao pravi čovjek, a ne da je sličan čovjeku, tako isto izričaj da je u obličju Božjem znači da je pravi Bog, a ne da je sličan Bogu. Kao potvrdu tomu donosi i tekst iz retka 11 u kojem stoji da je Gospodin Isus u slavi Očevoj (*quoniam Dominus Iesus in gloria est Dei patris*).³⁴

Osim što je Sin jednak Ocu po svojem liku, to jest formi, što u konačnici potvrđuje jednakost biti, Sin je jednak s Ocem i po djelovanju, zaključuje Hilarije. Tumačeći redak »Sve što čini Otac i Sin, slično čini« (*omnia quaecumque facit Pater, eandem et Filius facit similiter*) Hilarije dokazuje da *similiter facere* u biti znači isto činiti, te se time pokazuje da Sin posjeduje istu snagu i moć poput Oca.³⁵ Stoga je Hilarije uvjerenja da se ne može nikada pripisivati Ocu i Sinu obična sličnost, bez dodatnoga pojašnjenja. Ukoliko se ne precizira, kao što to pokazuju Pisma, da je sličnost Oca i Sina upravo njihova jednakost, govor o sličnosti postaje izgovor za tvrdnju bez dokaza kako je Sin manji od Oca, što razborito i temeljito čitanje Pisma ne dopušta zaključiti.

Arijanci su bili mišljenja, ukoliko bi se ustvrdilo da su Otac i Sin jednaki, da bi to onda značilo da je Sin nerođen (*inascibilis*) poput Oca, što Hilarije odbija kao neutemeljeno. A tvrditi da je Sin jednak Ocu u ovom slučaju znači ispovjediti da je u pravom smislu Bog. Isto tako priznati da mu je Otac vlastit kao Bog, znači pokazati da je on rođen. Tako Biskup iz Poitiersa smatra, osim što je spreman prihvatiti i pojam sličan uz dužna pojašnjenja, da mu je taj pojam svet, dok ga s druge strane ne bi dopustio caru i arijancima, jer oni njegovo značenje ne tumače istim religioznim osjećajem. Hilarije je spreman govoriti o sličnosti Sina s Ocem, ali i o sličnosti s Bogom (*similem autem Patri, similem quoque et Deo, religiose praedicabo*). Jer o sličnosti se može govoriti samo ukoliko joj se pretpostavi jednakost Oca i Sina sukladno Isusovim riječima: »*Ja i Otac jedno smo*« (Iv 10, 30), dok Konstancije upada u kontradikciju, jer sličnost brani izgovorom, a ne pravim teološkim razumijevanjem. Zato niječe da je Isus Sin po rođenju, Bog po naravi, a isto tako osporava

³³ Usp. isto, 18 (PL 10, 576-577)

³⁴ Usp. isto, 19 (PL 10, 577)

³⁵ Usp. isto, 21 (PL 10, 578)

da je sličan po jednakosti i istinit u jedinstvu, te time ne ostaje ništa na čemu bi se gradila istinska sličnost.³⁶

Iz toga se daje zaključiti da je Hilarije spreman i sam prihvatiti formulu o sličnosti Oca i Sina, ali s dužnim pojašnjenjima o njihovoj jednakosti. Takva sličnost jednakosti bi se mogla nazrijeti i u formuli vjeroispovijesti Datiranog sabora koja Krista definira posve (*kata' panta*) sličnim Ocu, što su arijanci vrlo dobro uočili, te zato i eliminirali taj dio ispovijesti naknadnim manipuliranjem i spletkama u kojima su imali cara Konstancija na svojoj strani. Zato je takva formulacija, premda izišla iz proarijanske kovačnice, ipak bila i samim arijancima rizična i neodrživa, jer ih je prisiljavala na radikalno promišljanje i dosljedne zaključke, do kojih je došao Hilarije, te su je stoga bez razmišljanja odbacili. Pravovjerni su teolozi, naprotiv, »posvema sličan« tumačili i kao sličnost naravi, što arijanska teologija ne prihvaća.

Hilarijev argument, odvažnim sučeljavanjem u kojem je spreman prihvatiti pojam sličan, definirajući ga pobliže nizom drugih sadržaja, ide za tim da pokaže apsurdnost Konstancijevih teza, jer bi govor o sličnosti bez jednakosti bila ideja lišena sadržaja, budući da se sličnosti Oca i Sina ne bi očitovala ni u čemu. Hilarije se stoga zauzima, dosljednom teološkom logikom, dokazati iz sadržaja, a ne samo iz riječi, apsolutnu jednakost Sina s Ocem, oštro pri tom kritizirajući nedosljednost cara Konstancija, radikalno opredijeljenoga za pojam »*sličan Ocu po Pismima*« bez ikakvih daljnjih pojašnjenja. Nije bio za cjepidlačenja zasnovana na pojmovima, već za razumijevanje sadržaja božanske objave, tako da je pokazao širinu razumijevanja prema korištenju različitih pojmova (istobitan, sličnobitan, sličan), s tim da ih je tumačio sukladno predaji i vjeri Crkve.

Zaključak

Razvidno je kako se povijest Hilarijeva života podudara s poviješću Crkve u vrijeme arijanske krize, te su sva njegova nastojanja kao biskupa vodila k tomu da se ostvari pobjeda pravovjerja, nakon čega se moglo sanirati narušeno jedinstvo Crkve, ugroženo dugotrajnim žučnim prepirkama. Životne nedaće, koje su ga snašle, dogodile su se upravo zbog njegova jasnog stava prema arijancima, ali i odlučnosti da brani pravovjerje i pod cijenu da pretrpi muke i progonstva od strane carske vlasti. Tako je jasne teološke stavove podupirala odlučnost utemeljena na čvrstoj evanđeoskoj vjeri poradi koje nije sebi dopuštao trgovanje istinom pristajući uz nedosljedna kompromisna rješenja, već je ostajao čvrsto usidren u vjeri Katoličke crkve.

U tom duhu se suočio i s izazovima koje je na teološko-eklezijalnom polju otvorila vjeroispovijest Datirane sinode, koju u svojim djelima ne spominje izričito, a

³⁶ Usp. *isto*, 22 (PL 10, 578-579) Dio odlomka, zbog ljepote izričaja, prenosimo u izvorniku: *Negas Filium per nativitatem, negas Deum per naturam, negas similem per aequalitatem, negas verum per unitatem.*

koja je trebala poslužiti kao kompromis između sirmijske filoarijanske formule iz 357. g. i one homoiusijske iz 358. g. Svjestan značenja pojma »sličan«, ozakonjena ovom sinodom kao žudno čekanoga rješenja, te potom dodatno radikaliziranoga i manipuliranoga od strane arijanaca, Hilarije se u svojim spisima upušta u teološko sučeljavanje, optužujući i samoga cara Konstancija za politikantski odnos prema vjeri, udaljavajući time Crkvu od pronalaženja rješenja oko spornih pitanja. Car pod krinkom kompromisnoga rješenja uvodi formulaciju Datirane sinode, da bi, u stvari, insistirajući na tom izrazu, nakon što ga je reducirao na arijanski smisao, otklonio svaku mogućnost kompromisa. Pokazujući spremnost prihvatanja i takvoga pojma, uz dužna pojašnjenja, Hilarije će s vremenom shvatiti da u Konstanciju i arijancima nema iskrene sugovornike za dijalog te će tijekom svojega kasnijeg teološkoga rada, nakon povratka iz izgnanstva, sve više, jasnije i otvorenije beskompromisno braniti opravdanost nicejskoga pojma *homoousios*. Smrću cara Konstancija političke će se prilike polako mijenjati te će pobjeda pravovjerja postati neupitna, što će Zapad umnogomu imati zahvaliti upravo biskupu iz Poitiersa i iznimnom teološkom nasljeđu koje je iza sebe ostavio.

HILARY OF POITIERS AND THE DATED SYNOD

Ivan Bodrožić*

Summary

In his article the author questions the attitude of Hilary of Poitiers towards the contents of the Dated Creed which was held in Syrmium on May 22nd, 359 AD. Although he did not attend it, in his writings Hilary addressed the issues of the Creed, created at the Synod and offered a compromise solution to the conflict between the followers of the Nicæan Creed and the representatives of Arianism, who radically opposed to it. In absence of explicit documents to support the argument, yet intending to provide the grounds for his conclusions, the author first questions the circumstances of Hilary's life, emphasizing his theological positions and his attitude towards Arianism which brings him to a greater precision. Then there is a theological reflection on the circumstances of the Dated Synod to continue with Hilary's attitude towards the individual key theological points concerning the creed of the Dated Synod. The author shows in which way Hilary sees Jesus' homoousiosness to the Heavenly Father, which was expressed in the Dated Creed as a compromising formula 'like in all things' (kata panta). Hilary was not only to confront this formula but also some other formulas imposed by pro-Arian synods to follow later that same year. The Dated Creed was thus radicalized in the Arian manner; 'in all things' was omitted thus leaving only the statement that the Father and Son are alike, without a specific determination of what their similarity should be based on. With all his determination Hilary confronted these accommodationist solutions and their heretic radicalization, pointing to their vague wording and accusing emperor Constantius of manipulations and intrigues that he used with the intention of legalizing these solutions which contradicted the Nicæan Creed.

Key words: Dated Synod, Hilary of Poitiers, Arianism, alike, homoiousios, homoousios, Nicæan Creed.

* Izv. prof. dr. sc. Ivan Bodrožić, Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb, Vlaška 38, p.p. 432, 10001 Zagreb, Croatia, ivan.bodrozic@gmail.com